

ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ¹
 ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

РЕЧНИК ГОВОРА СЕВЕРНЕ МЕТОХИЈЕ²

У издању Института за српски језик САНУ као 15. књига у едицији *Монографије* објављен је *Речник говора северне Метохије* Милете Букумирића.

Професор Букумирић (Филозофски факултет Универзитета у Приштини са седиштем у Косовској Митровици), српској науци о језику, након вишедеценијског рада на теренском прикупљању материјала из српских говора Косова и Метохије, дао је непроцењив допринос докторском дисертацијом *Говори северне Метохије*, дијалектолошким, ономастичким и лексиколошким студијама: *Акцентајски гудлеји у говорима северне Метохије*, *Топонимија северној дела идарској Колашина*, *Ономастичка Прекоруиља*, *Терминологија њасширских ишара у северној Метохији*, *Терминологија куће и њокућсџа у северној Метохији*, *Зайрежна терминологија у говорима северне Метохије*, *Из воденичарске лексике њорње Метохије*, али и као уредник Зборника радова са пројекта *Испраживања српској језика на Косову и Метохији*. Круна његовог рада на дијалекатској лексикологији и лексикографији јесте *Речник говора северне Метохије*.

Грађа сакупљена на простору од Мокре горе на северу до села Лолића на југу, и од Руговске клисуре на истоку до Дренице на западу распоређена је на 704 стране. Аутор је равномерно распоредио пунктове на овом подручју, бирајући насеља у којима Срби старинци чине већину становништва. Испитивани су Срби чији су преци од давнина становници северне Метохије и који чувају одлике свог, косовско-ресавског, говора. За разлику од њих, до-

¹ tanja77nis@gmail.com

² Приказ је примљен 30. септембра 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. децембра 2013.

сељеници, који су изменили етничку структуру од XVIII до XX века, чувају особине говора из крајева из којих су досељени, па се разлике испољавају у акценту, гласовном систему и облицима, и свакако лексици. Циљ истраживања Милете Букумирића био је да се што верније представи лексички фонд Срба старинаца.

Теренска истраживања вршена су у 30 пунктова: Бања, Бича, Белица, Бело Поље, Берково, Будисавци, Гораждевац, Гребник, Драгољевац, Добри До, Дугоњево, Дреновац, Дрсник, Душевић, Жакова, Кош, Ковраге, Кијево, Лоћане, Љубенић, Љевоша, Љубожда, Накло, Пољане, Прекале, Синаје, Сврке, Сига, Суви Лукавац, Тучеп). Аутор је боравио на терену у три наврата: у току лета 1992. и 1994. и у пролеће и јесен 1999. године и разговарао са преко стотину информатора. У почетку, и то у два наврата, грађу је прикупљао методом спонтаног разговора и узгредним бележењем, снимајући на диктафону разговоре са информаторима о начину живота, обичајима, свакодневним темама. Забележени материјал потом је транскрибован, и том приликом аутор је уочио специфична значења појединих речи, као и њихове дијалекатске фонетске и морфолошке особености.

Иако савремена, коришћена метода није у потпуности задовољила постављене критеријуме, те се аутор, приликом трећег боравка на терену, користио методом лингвистичке географије. Сама структура лексике и њене семантичке карактеристике наметнули су комплекснији начин испитивања. За те потребе састављени су тзв. „мушки” и „женски” упитници, у којима је било око 1000 питања која су се односила на терминологију куће и покућства, лексику домаће радиности, воденичарску лексику, запрежну терминологију и терминологију пастирских игара. При бележењу лексике инсистирало се на садашњем и некадашњем називу предмета који су се некада употребљавали, што значи да се методом лингвистичке географије задире у дијахронију и осветљава и архаични лексички систем, за разлику од претходно коришћене методе која илуструје само савремено стање.

У уводном поглављу Милета Букумирић детаљно износи и објашњава методологију израде свога речника. Наводи принципе којима се водио, графичке симболе које је користио, лексикографска решења до којих је дошао. При изради овако обимног речника аутор се делимично ослањао на технику примењену у Реч-

нику српских јовора Војводине (Матица српска, Одељење језика и књижевности, Нови Сад 2000). Међутим, иновативност ауторовог поступка огледа се у низу оригиналних решења и графичких симбола којима се означавају позната значења речи, упућује на синониме, указује на лексеме које су изашле из употребе, наводе друге категорије речи у оквиру исте одреднице и једноставно и с лакоћом решава проблем синтагматских спојева и израза у дијалекатском речнику.

Речник говора северне Метохије није диференцијални речник, дакле, не региструје само дијалектизме карактеристичне за ово говорно подручје. Аутор у речник уноси и речи познатог значења, али их не дефинише, већ их, после граматичке обраде, означава светлим троуглом (Δ) и илуструје примерима. Такве су одреднице: *аја*, *ајвар*, *дик*, *Ббї*, *дџи*, *Бџић*, *дрија*, *дунар*, *вѣнчаи* (се), *вешрџиш*, *вешйна*, *вече*, *вечѣра*, *вечѣрай*, *вечийшо*, *висџк*, *влѣда*, *вџда*, *војник*, *војска*, *време*, *врѣћ*, *вучица*, *їаћице*, *їлџв*, *їовѣћи*, *їџс*, *їрана*, *їрџав*, *їрџајка*, *їрџо*, *їрѣшница*, *їрџџ*, *гал'їна*, *двосїрайшан*, *гедѣо*, *доїлѣшиш*, *дорѣчак*, *држѣва*, *држѣвни*, *дружїна*, *дџжан*, *жѣл'а*, *заїрмей*, *заїудеи*, *заїрлай*, *зѣц*, *зѣч(ј)и*, *зїд*, *ил'ада*, *јаїњѣшина*, *јаїњийш* се, *јануар*, *јаранїца*, *јарѣшина*, *јарѣћи*, *јѣс*, *јїирос*, *јїирошњи*, *каїш*, *кџнац*, *кџїай*, *лоїаїша*, *л'ѣшос*, *л'ивѣда*, *маїарѣћи*, *маїарїца*, *маїла*, *маїжа*, *марѣмица*, *младожѣња*, *младџлик*, *мл'ѣко*, *мџда*, *мол'їиџва*, *нѣџо*, *њушка*, *џшвор*, *їѣш*, *їѣшџџанка*, *їџнедѣл'ак*, *їџшиѣн*, *їрѣвѣда*, *їрѣш*, *рѣи*, *рџ*, *сїн*, *слоџџа*, *судїја*, *шал'цїански*, *шїрава*, *фѣдрика*, *фѣдричин*, *факулїѣш*, *хїрана*, *цїр*, *цїрица*, *цвѣш*, *цїиѣла*, *црноїџрски*, *чѣј*, *чисїџџа*, *чувѣр*, *чїїав*, *цѣк*, *шѣшор*, *шећѣр* / *шећѣр*, *шећѣрни*, *шїло*, *шкџла* / *шкџла*, *шкџлован*.

Једино је у случају полисемичних речи дефинисано основно значење иако је познато због значења која следе, а која су обележена бројевима. Неки од примера јесу: *алаїш*, *аїарѣш*, *арїиїја*, *дѣдан*, *дл'ѣјаш*, *дџква*, *ваїа* / *ваїа*, *венчанїца*, *вџвода* / *вџвода*, *їлѣдан*, *їл'ѣгаи*, *їњїда*, *їраџѣж*, *їрџо*, *дѣда*, *жїв*, *жїца*, *заїал'їш*, *їїла*, *измлѣшїш*, *искџчиш*, *исїрайшїш*, *исїѣрай*, *јѣк*, *кл'ун*, *кол'ѣно*, *лѣкаш*, *їџнансїво*, *їџкїснїш*, *їџл'їца*, *їрѣї*, *їрѣїзїш*, *рѣме*, *слѣџак*, *шѣжак*, *шїџџа*.

Уколико постоји већи број назива којима се означава исти појам, дефиниција значења дата је уз облик који је најближи стандардној форми, а након илустративног материјала двосмерном стрелицом се упућује на синониме. На пример:

арѣп м 1. коњ црне длаке. – Држѣл'и смо једнога арѣпа за сѣдло, дїјо је ка мўња (Си); ↔ *врѣнац*.

везвѣса ж □ *сїрейња, дриѣа, сїрах.* – Везвѣса ми шта ће да бїдне (Г).

кѣстил’е прил □ *намерно.* – Не мѳгу сѣ[д] да сврѣтим, а нѣгде ћу да дѳћем кѣстил’е (Пр).

сѣпѳрица ж □ *журба, нужда.* – Полѣкоте, дрѣ, нїје нїкака сѣпѳрица, не мѳра да се дѣнас посїје.

Већину лексике потиснуте из севернометохијских говора чине турцизми, али има и застарелих речи словенског порекла:

зѳлум, зулумѣар, изрезїл’иш, кѣдѳл’иш, каладѣлак / каладѣлук, кѣшмѣр, кїсмѣш / кїсмѣш, лѣшис, лѳжїца, мусѣфїр, мусѣфїрски, на-гѳл’еш, нѣрзїја, нїмѣш, иѣнѣер, илѣјвез, ирекѳсак, ирекѳсїш, рѣйка, рѣ-мик, садѣл’е, сѣјдїја, сѣпѳрица, синѣир, срѣча, шенѣћа, шенѣера, ћел’ейїр, ћенеф, ѣам.

Метода лингвистичке географије, којом је вршено испитивање на терену, омогућила је увид у дистрибуцију лексема. Стога аутор, после дефиниције одређене лексеме наводи скраћенице пунктова у којима се она јавља, а уколико је забележена у само једном пункту, онда се скраћенице налазе иза илустративног материјала. На пример:

вртѣно с в *врѣшено* (БП Бр Би Бс Гр ДД Д Дњ Дс Дш Ки Л Ље Љу Н Пр Св СЛ Т). – Свѣка је имѣла своју кудѣл’у и своје вртѣно (д). – Онѣ штїм стѣвимо на кудѣл’ке и узмѣмо, прѣдѣмо с вретенѣтом (К). 2. *сїуд који сїѣја воденичко вишло са каменом* (Б Бл Бс Г Гр Др Дс Дњ Дш, К П Св Т) – Вртѣно од воденице не мѳра да бїдне гвојзѣно (Д). – Вѳда прѣска по онѳме вртенѣту (Д).

кофїнче -та с *дем од кофин* (БП Г Гр ДД Др Дс Дњ Ки Л Ље Н Пр Св Си). – У кофїнчиѣ су чѳре држѣл’и пл’ѣтиво кад би чувѣл’и стѳку (Г).

ражнїка ж *једна од две гедље мошкѣ које висе о сїуїцима заїрежних кола; уїошредљавају се за иревоз кадасїе сїочне хране* (Бл БП Бр Би Бс Г Гр ДД Др Дс Дш Ж Ки Кг Ље П Пр Св Си С Т). – Више нїко не корїсти ражнїке, но вѳчѣмо на л’ѣсу, онѣко без ражнїка (Пр). – Прѣ сѳ бил’и и кѳла с пѳдовима, са ражнїкама (Н).

дѣјра ж *скуї иоводом ирославе, свечаносїи.* – Ка[д] тѣмо, да вїдиш кѣка дѣјра (Би). – Кад је Мїћа дошѣо и[з] зѣтвѳра, тол’їка дѣјра, тол’їко пїће тѳ нѳћ.

затрвѣит -рѣвим свр сѣворѣиши дрлої. – Играла се деца па затрѣвила сѣ-
бу (Г). – Сѣба затрѣвл'ена, дрлог до кѣл'ени (Бс).

пл'есѣр -ира м један од ѣпаралелних верѣишканих набора на сукњи. –
Мало сам неке пл'есѣре грѣдила (Г).

Велики број лексикографски обрађене лексике јавља се у више фонетских и морфолошких варијанти. У таквим случајевима граматички је обрађен и дефинисан онај фонетски лик који је по структури најближи форми стандардног језика или је најфреквентнији, а затим се упућује на друге варијанте скраћеницом. Свака гласовна варијанта једне лексеме има статус одреднице у речнику, налази се на месту које јој по азбучном реду припада, граматички је обрађена, скраћеницом в семантички упућена на главну одредницу и пропраћена адекватном илустрацијом:

абаланта / абаланта в абуланѣа. – Срѣтомо се тѣмо код абаланте те ми пѣприча штѣ се десѣло (Бл).

абуланта здравсѣвена усѣанова у којој се указује лекарска ѣомоћ, амбуланѣа. – Рече не мѣгу ју ја бѣде нѣшта, мѣрате да ју доведете у абуланту (Бс); в абаланта, боланта, буланта.

боланта в абуланѣа. – Тѣ дл'изо боланта бѣла (Би).

буланта / буланта ж в абуланѣа. – Имѣла буланта, ал' слѣби л'екѣри (Би).

врчѣаница ж канѣи којим се ѣлейше лице оѣанка у домаћој радиносѣи. – Врчѣанице о[д] дѣбл'ега кѣнца (Ж); в врчаница, фрчаница; ↔ врчанка.

врчѣаница ж в врчаница. – Онѣ врчѣанице дѣђу одозгѣр (Д).

мѣтњак м в мућњак. – Из врѣће у бѣцук, из бѣцѣка у мѣтњак (БП).

мѣћњак м в мућњак. – Из мѣћњака пѣда у онѣ коритѣнце, из нѣга у кѣмен (Дш).

мѣћњак м левкасѣи сандук изнад воденичкої камена. – Остаде ми ка пѣла мѣћњака несамл'евѣно (Н); в мушњак, мућњак, мушњак.

мѣшњак в мућњак. – Азлѣн бѣше у воданицу и прѣкаше нешто око мѣшњака (ДД).

свѣјба ж в својѣа. – Тѣ је бѣо један жѣндар, а тѣ је бѣјо један дл'изо, овѣма Богѣивѣићима – свѣјба (ДД).

кѡзбаша м *ѡрви, ѡлавни косач, ѡредводник косача*. – За кѡзбашу се изабѡре нѡјбол'и косач (Т).

сврѡдло с *алаѡка за душење дрвѡѡа окрѡѡањем угесно*. – На средѡну предивѡно сврѡдл'ем (Пр).

У случајевима када долази до прозодијских или фонетских промена, оне се региструју, као и другачији морфолошки облици:

дамѡр -ѡра м *доѡок воде у извору, дунару*. – Бију дамѡри са стрѡнѡ, нѡ мож му ништа (Др).

нѡсак -ска м маѡи отвор на земљаним судовима за течност на којем се точи. – На вѡл'ики ѡтврѡ крчѡг се пѡни, а на нѡсак се пѡје из њѡга (Б).

пансрл'а -рл'ѡ ж в *ѡаца*. – У средѡну пансрл'а, а нѡоколо кѡће (Б).

тѡл'е -ѡта с мн тѡоци / тѡлаци *младунче краве*. – Продѡдо јѡдну свѡм тел'ѡтем (Би).

Граматицка обрада глагола, који су дати у инфинитиву без завршног вокала, своди се на обележавање 1. лица јѡднине презента и глаголског вида. Уколико се глагол јавља и као повратни, речца *се* дата је у заградама. Иза наведених примера стрелицом се упућује на префиксе којима се граде сложени глаголи. Као потврду ауторовог поступка наводимо неколико одредница – глаголских лексема:

влѡчит влѡчим несвр 1. *ѡрѡрађиваѡи, ѡриѡремаѡи за ѡређу влакна вуне, коноѡље или лана*. – Грѡбене смо имѡл'и па смо влѡчѡл'и конопл'у (К); → у-. 2. *равнаѡи ѡрање дрљачом*. – Запрега се више умѡри кад се влѡчи но ка се ѡре (Бр); → за-, по-.

згрѡжит (се) -им (се) свр *ѡресуѡиѡи се, ѡреѡерано изјудѡиѡи влају* (о кабастој сточној храни. – Ка[д] се ѡстѡви да прегорѡ, ѡно се згрѡжи па не вал'ѡ ништа, ѡстѡне ка слѡма (Гр).

напл'ѡс -тем свр *накнадно ѡлесѡи*. – Испровал'ѡвало би се: шѡло, жѡг, па би нѡоколо напл'ѡла, па би врнчѡнице (Ж). ? **напл'ѡћѡват** -ѡ(j)ем несвр – Напл'ѡћѡвѡла би нѡоколо покрај онѡ гѡме и иза пѡтѡ (Љу). ? **напл'ѡћѡват** -ѡ(j)ем несвр. – Пѡпадом ѡвѡко помѡло напл'ѡћѡјем (Г).

тракѡлат -ѡм несвр *корисѡиѡи ѡредмеѡ без наѡокаде, аморѡизоваѡи ѡа*. – Тракулѡју му л'ѡди кѡла, упрѡпѡстѡше и (Г); → раз-.

Нестабилна артикулација фонеме *ј* у неким облицима конјугације означена је на тај начин што је *ј* стављено у заграде:

дѡбит -й(ј)ем трп прид добивен свр *доћи до нечеѡа*. – Ћутек ми направи, замало да добијем бѡтине (Би).

закѡват -у(ј)ем свр *делове дрвеша сасѡавиши ексером*. – Реко да закѡјем још овѡ л'ѡтву па ћу да дѡђем (Л).

обѡјат -(ј)им свр *нанешѡ доју*. – Кат се јѡја обѡју, обрѡшу се крѡпом и слѡжу у неки сѡд (БП).

У угластим заградама бележене су изостављене фонеме, обично код заменичких енклитика, предлога и везника:

Дѡјѡмо и[м] помало зѡби у жл'ѡд (С).

Док и[х] тѡрам у лѡгове задрстѡу се успѡт (Г).

Ладнѡци су од прѡћа ил' о[д] дѡсака (Л).

Ка[д] се пл'ѡтѡ, завѡзак се укрѡва (Д).

Аутор је у речник унео само оне предлоге и везнике који се у овим говорима јављају у дијалекатским ликовима, на које се скраћеницом *в* упућује након илустративног материјала, а који се налазе на месту које им припада по азбучном реду:

к / ка предл – Пѡсе окрѡнеш к стѡжару (Де); *в как, кик. как* предл *в ка*. – Крѡве су ишл'и тѡмо каг Бѡјѡвића (Је). **кик** *в ка*. – Отишл'и дѡу тѡмо кик цркве (ДД).

са предл 1. уз генитив означава одвајање од површине појма уз чије име стоји. – Скѡну мнѡдицу с кѡл'и (Би Бр Б Дш Д). 2. уз инструментал означава заједницу. – Отишѡо је с крѡвама нис пѡскѡве (Г); *в сас. сас* предл *в са* – Л'ѡди носѡл'и чешире саз гѡјтѡнима (Би).

ил'и *вез расѡавних реченица*. – Ил' би ми дѡо за пѡт дѡплу зѡмл'у, ил'и загрѡдијо (Л); *в ал', ал'и, ел', ел'и, јел'и. ал'* *в ил'и*. – Ал' ћеш да сѡшиш обѡћу, ал' да грѡдиш опѡнце (Гр). **ел'** *в ил'и*. – Тудѡр те у Вѡтњак на стѡницу, ел'и да пѡстите, ел' мѡи ћемо с њѡма (Гр). **ел'и** *вез в ил'и*. – Авѡмо пристѡви бачѡца ел'и кукѡшку ел'и пѡтла закѡл'е (Ж). **јел'** *в ил'и*. – Дувѡтим врѡта па да кѡжем јел' тол'ѡко нѡвца јел' дѡшу (Б).

Аутор је применио диференцијалну методу када се ради о ономастичком материјалу. Узимани су у обзир антропоними, топо-

Позицијом је условљена артикулација гласа њ у речима: *д̂а̂н̂ка*, *виј̂а̂н̂ка*, *и̂р̂а̂н̂ка*, *ма̂н̂џ̂и*, *ш̂а̂н̂ка*, *ш̂а̂н̂ко̂к̂ор̂ка*, *увиј̂а̂н̂ка*.

У ретким случајевима редукована је артикулација гласа а, али се овде не ради о постојању полугласника већ о експресивности: *д̂ш̂и*, *в̂н̂*, *њ̂ј̂д̂л̂'и̂зо*, *њ̂ј̂д̂ол̂'а*, *њ̂ј̂и̂ре*, *с̂л̂*, *с̂мо*.

Нису забележене све гласовне појаве којих у живом говору има, а ретким примерима указује се на постојање најизразитијих. Артикулација гласова је овом приликом занемарена у корист форме и семантике речи, што је оправдано формом којом се аутор давио.

Речник њовора северне Метохије, поред иновативног лексикографског поступка и богатог лексичког фонда, доноси обиље информација о језику, начину живота, култури и фолклору северне Метохије. Као такав, овај речник пружа значајне информације из области дијалектологије, ономастике, етнологије, фолклористике, историографије и сеоске привреде, како је истакла рецензенткиња Софија Милорадовић. Значајан је и као извор могућих лингвистичких истраживања која се заснивају на језичкој и дијалекатској интерференцији. Омогућава шире сагледавање лексичког система, али и семантичко раслојавање, те на тај начин отвара могућност уочавања лексичких слојева, односно семантичких поља. Овај речник доноси обиље материјала о прошлости и садашњости метохијског човека, његова интересовања, однос према породици, фамилији, природи, послу, другим људима, упознајемо његове жеље, надања, страхове, веровања, спознајемо неслућене могућности народног израза – једна реалија може се именовати на много начина и у зависности од доживљаја транспоновати у мноштво значења.

Најзначајнији дијалектолошки радови професора Милете Букумирића редак су случај у нашој науци да је исто говорно подручје (северна Метохија) на компетентан начин представљено и дијалектолошком монографијом (*Говори северне Метохије*) и дијалекатским речником (*Речник њовора северне Метохије*).